

خرید تضمینی، سیستم حمایتی مؤثر در تنظیم بازار برنج داخلی

ناهید فتحی^{۱*} و مرتضی نصیری^۲

۱- کارشناس ارشد زراعت، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، موسسه تحقیقات برنج کشور، آمل، ایران

۲- استادیار پژوهش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، موسسه تحقیقات برنج کشور، آمل، ایران

*Email: nahidfathi21@yahoo.com

چکیده

برنج دومین محصول کشاورزی پرمصرف پس از گندم در کشور می باشد به طوری که استفاده از آن پس از دهه ۵۰ افزایش چشمگیری یافته و در ردیف کالاهای اساسی و ضروری قرار گرفته است. تولیدکنندگان برنج همواره با قیمت های پایین این محصول در زمان برداشت مواجه بوده اند. بازار برنج همواره مستعد بروز نوسانات قیمتی می باشد. با توجه به این مسایل، مداخله هدفمند دولت در بازار، با هدف افزایش عایدی تولیدکننده و کنترل بازار، مؤثر خواهد بود. یکی از گزینه های مهم برای دستیابی به این هدف، خرید تضمینی برنج توسط دولت در زمان مناسب می باشد. با توجه به افزایش واردات برنج های خارجی در سال های اخیر و نوسانات موجود همچنین رکود حاکم بر بازار برنج داخلی و کاهش قیمت انواع برنج پرمحصول و محلی در بازار، پیشنهاد می گردد برای محصولات استراتژیک با توجه به اهمیت آنها روش حمایتی و قیمت تضمینی مناسبی تعیین و خرید تضمینی برنج به خصوص در سال هایی با نوسانات قیمتی در دستور کار وزارت جهاد کشاورزی قرار گیرد. موفقیت در خرید برنج داخلی توسط بخش دولتی مستلزم خرید در زمان و قیمت پیشنهادی مناسب می باشد.

واژه های کلیدی: برنج، خرید تضمینی، شکم سفیدی، دانه شکسته، ناخالصی

مقدمه

برنج پس از گندم، دومین محصول کشاورزی پرمصرف بوده و نقش مهمی در تغذیه، درآمد و اشتغال مردم جهان و ایران دارد. امروزه برنج یکی از عمده ترین اقلام سبد مصرفی خانوارهای ایرانی و در ردیف کالاهای اساسی و ضروری می باشد. با افزایش درآمدهای نفتی در اوایل دهه پنجاه در ایران، واردات بسیاری از محصولات کشاورزی از جمله برنج افزایش یافت (صیادی و همکاران، ۱۳۹۸). رشد جمعیت و افزایش مصرف سرانه برنج سبب شده است تا تولید داخلی برنج پاسخگوی نیاز داخلی نباشد و همه ساله مقادیر زیادی برنج وارد شود. بنابراین تأمین و توزیع آن یکی از دغدغه های اصلی دولت می باشد. از طرفی حمایت دولت از بخش کشاورزی بنا به دلایل گوناگون از قبیل ایجاد اشتغال و رونق تولید، برقراری امنیت غذایی، اساسی بودن برخی از کالاهای کشاورزی در سبد غذایی جامعه، توسعه ی روستا و حفظ ساختار روستایی و

جلوگیری از مهاجرت به شهرها، حفظ پایداری محیط زیست، کمک به امنیت ملی و استقلال کشور، همچنین ارتقاء درآمد کشاورزان حائز اهمیت بوده و در همه‌ی کشورها، اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه مطرح است. در ایران نیز همواره سیاست‌هایی در جهت حمایت از کشاورزان و بخش کشاورزی اتخاذ گردیده است (اردستانی و همکاران، ۱۳۹۱).

تولیدکنندگان برنج در ایران با مشکلات فراوانی برای تولید و فروش این محصول به‌خصوص قیمت پایین در زمان برداشت مواجه هستند. لذا حمایت از تولید کنندگان داخلی جهت تنظیم بازار و حفظ پایداری تولید در سال جهش تولید ضروری است.

عوامل مؤثر بر قیمت‌گذاری برنج ایرانی

علی‌رغم اهمیت برنج، بازار این محصول استراتژیک همواره مستعد بروز نوسانات قیمتی می‌باشد. تغییرات در هزینه ماشین‌آلات، سم و کود سبب افزایش نوسانات قیمت برنج شده و افزایش هزینه‌های ماشین‌آلات و کود در کوتاه مدت قیمت برنج را افزایش می‌دهد. مواردی مانند عرضه و تقاضا، نوع و رقم برنج، کیفیت پخت، منطقه کشت محصول، درجه‌بندی و بسته‌بندی برنج و خلوص یا یکدست بودن برنج نیز روی قیمت برنج ایرانی تاثیرگذار هستند (کجوری و همکاران، ۱۳۹۳).

ارقام وارداتی نیز به دلیل کیفیت پایین‌تر و یارانه‌ای که دولت برای آن در نظر گرفته قیمت کمتری نسبت به ارقام داخلی دارند. همین مسأله باعث می‌شود در اوایل فصل برداشت قیمت ارقام داخلی پایین بوده و حتی در مواردی منجر به رکود فروش ارقام داخلی در بازار شود. این در حالی است که پس از اتمام فصل برداشت و ورود واسطه‌ها به بازار برنج، افزایش قیمت برنج را شاهد بوده و این افزایش قیمت نصیب کشاورزان نخواهد شد. با توجه به این مسائل، بررسی مشکلات بازار برنج، مداخله هدفمند دولت در بازار با هدف افزایش درآمد تولیدکننده و تأمین نیاز مصرف‌کننده، مؤثر خواهد بود (امیرنژاد و رفیعی، ۱۳۸۹).

نقش دولت در تنظیم بازار برنج

حمایت دولت از تولیدکنندگان در کشورهای در حال توسعه به‌طور عمده به تحقیق و تولید انواع برنج اصلاح‌شده، سرمایه‌گذاری در حوزه آب و گسترش و توزیع بذر مناسب متمرکز است (فائو، ۲۰۱۹). مداخله و تأثیرگذاری بر قیمت‌ها نیز به عنوان یکی از اهداف دولت‌ها، متداول است. دولت اغلب با تهیه برنج با حداقل قیمت تولیدکننده و حذف واسطه‌ها در مرحله اول چرخه بازاریابی نقش مهمی را ایفا می‌کند. می‌توان این مرحله را با فعال سازی بخش خصوصی به ویژه تعاونی‌ها و تشکلهای انجام داده و دولت نقش نظارتی در این خصوص داشته باشد. واردات برنج با برنامه‌ای خاص و بدون جهت کنترل بازار انجام می‌شود (اردستانی، ۱۳۹۱). به دلیل اهمیت برنج به عنوان یک ماده اصلی، بسیاری از دولت‌ها برای اطمینان از

امنیت غذایی حداقل ذخایر غذایی را حفظ می‌کند و به دلیل اهمیت برنج از نظر امنیت غذایی، تولید درآمد و ثبات سیاسی، دولت‌ها تمایلی به از دست دادن کنترل خود بر این بخش ندارند (صیادی و همکاران، ۱۳۹۷). بنابراین در سال‌های مختلف با توجه به شرایط آن سال دولت‌ها از بازار برنج به شکل‌های مختلف حمایت می‌کنند.

بازار با خوداستقلال کامل و بدون دخالت دولت

در این بازار تولیدکننده و مصرف‌کننده بدون کمترین دخالت دولت به توافق رسیده و بازار به تعادل می‌رسد. بازار و شرایط آن به گونه‌ای است که کشاورز تولید خود را با شرایط تقریباً ایده‌آل به فروش رسانده و واسطه‌ها و تجار نیز به سود نسبی می‌رسند (محمدرضایی، ۱۳۷۴). مصرف‌کننده‌ها نیز از قیمت نهایی رضایت دارند. در این بازار دولت‌ها دخالتی نداشته، درآمد یا هزینه‌ای ندارند.

بازار با دخالت بخش دولتی

در این بازار دولت به لحاظ ارزیابی‌هایی که از کمبود برنج در داخل به عمل می‌آورد به صورت عرضه‌کننده وارد بازار می‌شود. نیاز مصرف‌کننده به برنج نه تنها از طریق تولیدکنندگان داخلی بلکه قسمتی از طریق تولیدکنندگان خارج از کشور با نظارت بازرگانی دولتی تأمین می‌شود. دولت در این بازار حساس‌ترین نقش را دارد، چرا که اگر برای تأمین نیاز مصرف‌کننده از برنج احتیاط و تدابیر لازم صورت نگیرد تولید داخلی دچار چالش خواهد شد (محمدرضایی، ۱۳۷۴).

یکی از راهکارهای تولید پایدار در برنج حمایت از تولیدکننده به صورت بی واسطه است، لذا نحوه برخورد دولت در بازار برنج، حضور به موقع در بازار برنج و قیمت‌گذاری صحیح موجب ثبات در بازار برنج و حمایت هم‌زمان از مصرف‌کننده و تولیدکننده خواهد بود (اردستانی و همکاران، ۱۳۹۱).

سیاست قیمت تضمینی یک مورد از سیاست‌های حمایتی دولت می‌باشد که با اعلام قیمت مناسب، کشاورزان را تا حدودی در مقابل نوسانات شدید قیمتی مصون می‌نماید. در روش قیمت‌گذاری تضمینی حمایت از تولیدکنندگان هدف نخست و اصلی دولت به شمار می‌رود. به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید، جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان، دولت خرید محصولات اساسی کشاورزی گندم، برنج، جو، ذرت، دانه‌های روغنی و برخی دیگر از محصولات کشاورزی را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربط (شرکت بازرگانی دولتی، تعاونی روستایی) اقدام می‌نماید (بی‌نام، ۱۳۹۳). از مهم‌ترین عوامل مؤثر در تعیین قیمت تضمینی می‌توان قیمت بازار آزاد محصول (قیمت عمده فروشی)، روند کلی قیمت در کشور، نرخ تورم، درجه وابستگی به واردات، قیمت جهانی محصول، هزینه تولید و... را نام برد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۸).

خرید تضمینی از سال ۵۸ به بعد در اکثر محصولات به خصوص گندم و دانه‌های روغنی انجام می‌شود و در برنج نیز در سال‌های مختلف بسته به شرایط بازار دولت اقدام به خرید تضمینی می‌کند. این مسأله به‌خصوص در سال‌هایی که واردات بیش از نیاز واقعی داخل بوده بیشتر دیده می‌شود (جعفری و همکاران، ۱۳۹۸).

نگاهی به مشکلات خرید برنج توسط دولت (بررسی موردی خرید توافقی برنج سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷)

سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ آخرین دوره خرید برنج توسط بخش دولتی بوده است. با توجه به افزایش واردات برنج‌های خارجی و نوسانات موجود در بازار در این سال‌ها، بسیاری از کشاورزان نتوانستند ارقام تولیدی خود را (محلی و پرمحصول) در بازار به فروش برسانند. لذا دولت به‌دلیل رکود حاکم بر بازار برنج داخلی و کاهش قیمت انواع برنج محلی و پرمحصول در بازار، ضمن حمایت از مصرف‌کننده به‌منظور حمایت از تولیدکنندگان، تنظیم بازار برنج داخلی و تامین بخشی از ذخایر راهبردی برنج از محل تولید داخلی وزارت جهاد کشاورزی، از طریق بازرگانی دولتی ایران اقدام به خرید برنج داخلی از کشاورزان کرد.

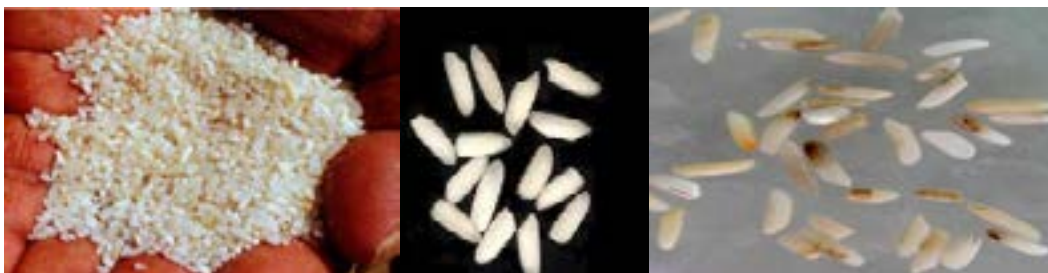
نحوه خرید دولت از برنج‌کاران

خرید مستقیم دولت از کشاورزان بر دو مبنای تضمینی و توافقی انجام می‌شود. در خرید تضمینی، دولت برنج را به‌طور مستقیم از کشاورز خرید می‌کند. حتی اگر میزان دانه‌های خرده، ترک‌دار، دانه رگه‌قرمز و سایر موارد خارج از حد استاندارد باشد خرید انجام می‌شود که این موضوع برای تولیدکننده در شرایط نامناسب بازار بهتر بوده و بیشتر جنبه حمایتی خواهد داشت. در خرید توافقی دولت استانداردهایی را مشخص کرده و برنج را تنها در شرایط استاندارد تعریف شده از کشاورز خرید می‌کند. این استانداردها به کارگزاران خرید (تعاونی روستایی و بازرگانی دولتی) اعلام می‌شود.

استانداردهای کیفی جهت خرید توافقی

۱- کیفیت ظاهری دانه (رنگ دانه، گچی، دانه ترک‌دار، دانه شکسته، خالدار)

کیفیت ظاهری نمونه‌های برنج دریافت شده از کشاورزان از نظر سفیدی و رنگ دانه، شکل و یکنواختی اندازه دانه، درصد گچی، درصد دانه سالم و شکسته، درصد دانه‌های زرد، سرسیاه و ترک‌دار

شکل ۱- از راست به چپ: برنج شکسته، شکم سفید و سرسیاه

۲- خلوص و یکنواختی برنج (میزان سایر ارقام، دانه رگه قرمز)

یکی از مشکلات بازار برنج تهیه برنج خالص و یکدست از یک رقم می‌باشد. در مواردی مشاهده می‌شود که یک رقم با کیفیت بالاتر با یک رقم دیگر با کیفیتی پایین‌تر اختلاط می‌یابد و یا به دلیل بذر ناخالص هنگام کاشت درصد سایر ارقام در نمونه از ۷ درصد بیشتر می‌شود. جهت تعیین میزان سایر ارقام در برنج استفاده از حواس پنجگانه در کنار راه‌کارهای شیمیایی ضرورت دارد. خلوص و یکنواختی از نظر درصد سایر ارقام (ایرانی یا وارداتی) بررسی می‌شود.

شکل ۲- برنج رگه قرمز

در شرایط خرید توافقی برنج‌هایی خریداری می‌شود که تولید داخل کشور و محصول تولیدی همان سال زراعی باشند و برنج باید عاری از هر نوع آفت زنده باشد.

ارزیابی نمونه برنج

جهت ارزیابی برنج پس از نمونه‌برداری تصادفی از محصول کشاورزان یک نمونه ۲۵ گرمی طبق استاندارد گرفته شده و از روی آن، دانه‌های آسیب‌دیده، گرمادیده، نارس، گچی، قرمز و رگه قرمز، زرد، شکسته و تعداد شلتوک در کیلوگرم را بر طبق استاندارد اعلام شده از سوی بازرگانی دولتی (جدول ۱) و درصد آن‌ها محاسبه می‌شود.

جدول ۱- استاندارد اعلام شده از سوی بازرگانی دولتی در خرید توافقی سال ۱۳۹۶-۱۳۹۷

معیار قیمت گذاری	دانه آسیب دیده	سرسوخته	دانه زرد	دانه شکم سفید	دانه های ترک دار
استاندارد (%)	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۵	۴
معیار قیمت گذاری	دانه شکسته	دانه رگه قرمز	سایر ارقام	رطوبت	ناخالصی معدنی و آلی
استاندارد (%)	۷-۱۵	۱	۵	۱۳/۵	۰/۵

نکته قابل تأمل این است که شکل خرید در سال های اخیر خصوصا در سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ به صورت توافقی بوده و دولت در خرید برنج معیارهای خاصی را در نظر می گیرد. استاندارد و مواردی که جهت خرید به کشاورز اعلام شده در حد استاندارد ۱۲۷ برنج بوده و فصل خرید برنج به گونه ای است که اکثر برنج ها در دست واسطه ها و تجار می باشد. در حالی که مواردی مثل درصد برنج رگه قرمز، شکم سفیدی، خالداري و دانه شکسته نتیجه مدیریت در مزرعه یا عوامل آب و هوایی بوده و در ضمن کشاورز دسترسی به دستگاه های بوجار و سورتینگ جهت جداسازی این موارد ندارد. در نتیجه در موارد بسیاری، محصولات کشاورزان به دلیل نبودن در محدوده استاندارد اعلام شده از سوی بازرگانی دولتی خریداری نگردید. همین مساله موجب شد خرید بی واسطه و حمایتی انجام نشده و امکان کنترل کامل شرایط بازار مهیا نشود. همچنین راهکار مناسبی جهت تشخیص و شناسایی کشاورز از واسطه های خرده پا وجود نداشت. در برخی از محموله های خریداری شده ناخالصی مشاهده شد که بخشی ناشی از تخلیط توسط واسطه ها و بخشی به دلیل استفاده از بذر خود مصرفی با خلوص پایین توسط کشاورزان بود. با این حال شناسایی میزان خلوص، درصد اختلاط و نوع آن قابل محاسبه است.

سیاست قیمت تضمینی در سال های اخیر به دلایلی همچون تناسب نداشتن قیمت های تضمینی با هزینه ها و زمان نامناسب خرید، به طور کامل قادر به تنظیم بازار و حمایت از تولید کننده نبوده است. چنانچه در سال ۱۳۹۶ به دلیل زمان نامناسب خرید در اسفند ماه و در سال ۱۳۹۷ به دلیل عدم تناسب قیمت تضمینی با هزینه تولید میزان خرید توسط دولت بسیار پایین بود.

به منظور ارتقا کارایی خرید تضمینی برنج، پیشنهاد می شود از ابزارهای سیاستی مناسب دیگری برای فراهم ساختن شرایط مطلوب استفاده نمود که پاره ای از اینگونه سیاست ها به شرح زیر است:

- ۱- بکارگیری سیستم تعرفه گمرکی مناسب یکی از ابزارهای مهم برای حمایت از تولید کننده می باشد. تعرفه واردات محصولات خارجی بایستی به گونه ای تنظیم شود که لطمه ای به تولید داخلی وارد نشود.

- ۲- از آنجا که قاچاق می‌تواند سیستم تعرفه‌ای را مختل نماید، شیوه صحیح کنترلی برای حذف یا کاهش قاچاق محصول و واردات بدون پرداخت تعرفه باید مد نظر قرار گرفته و هماهنگی لازم در ارگان‌های مرتبط با موضوع فراهم گردد.
- ۳- تنظیم نرخ ارز جهت واردات برنج به‌نحوی تنظیم شود که ضمن حمایت از مصرف‌کننده تولیدکننده هم بتواند محصول خود را با قیمت مناسب در بازار به فروش برساند (جعفری و همکاران، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری نهایی و توصیه ترویجی

یکی از مهم‌ترین سیاست‌های حمایتی دولت از بخش کشاورزی به‌ویژه برنج، اثربخشی بر تنظیم بازار این محصول اساسی از طریق خرید تضمینی می‌باشد. موفقیت در خرید تضمینی برنج خرید در زمان مناسب و قیمت تضمینی محاسبه شده بر اساس هزینه‌های تولید می‌باشد. دولت باید نرخ تضمینی را بر مبنای هزینه‌های تولید تعیین کند. در ضمن آن گروه از محصولات کشاورزی که در بازار به فروش نمی‌رسد را در زمان مناسب و مقتضی به بازار عرضه کند و بدین طریق از ضرر و زیان کشاورزان بکاهد. از طرفی جهت حمایت از تولیدکنندگان پیشنهاد می‌شود شرایط خرید تضمینی با شرایط کشاورزان برنج کار تنظیم شود به طوری که شالیکاران به راحتی بتوانند برنج تولیدی خود را بی واسطه به دولت یا تعاونی‌ها بفروشند. خرید تضمینی در واقع حمایت از تولید کنندگان بدون آسیب به مصرف کنندگان می‌باشد. همچنین پیشنهاد می‌شود برای محصولات استراتژیک با توجه به اهمیت آنها روش حمایتی و قیمت تضمینی مناسبی تعیین و خرید برنج داخلی به‌خصوص در سال‌های پرنوسان قیمتی در دستور کار وزارت جهاد کشاورزی قرار گیرد. امید است در سال‌های آتی با برنامه‌ریزی دقیق‌تر و استفاده از نظرات کارشناسان توانمند و دلسوز، زحمات کشاورز نتایج مثبت و مؤثری برای آن‌ها به همراه داشته باشد.

منابع

- اردستانی، م. کاظم‌نژاد، م. و امجدی، ا. ۱۳۹۱. بررسی وضعیت اقتصادی و رویکردهای حمایتی برنج در جهان و ایران. انتشارات وزارت جهاد کشاورزی، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی - مدیریت امور پردازش یافته‌های تحقیقاتی و اطلاع‌رسانی. تهران.
- امیرنژاد، ح. و رفیعی، ح. ۱۳۸۹. بررسی حاشیه و کارایی بازار برنج در استان مازندران. نشریه اقتصادی توسعه کشاورزی، ۲۴(۲): ۱۹۵-۲۰۴.
- جعفری لیسار، ن.، کرامت‌زاده، ع و جولایی، ر. ۱۳۹۸. بررسی تاثیر سیاست‌های حمایتی دولت بر عرضه برنج در ایران. مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی. ۱۱(۱): ۳۸-۱۷.

صیادی، چ.، کرباسی، ع.، قربانی، م.، صبوچی، م. ۱۳۹۸. بررسی اثر سیاست‌های حمایتی دولت بر مولفه‌های اقتصادی برنج در ایران. هیجدهمین همایش ملی برنج کشور.

کجوری گشنیانی، م.، دانشور کاخکی، م.، دوران‌دیش، آ. ۱۳۹۳. بررسی عوامل موثر بر نوسانات قیمت محصولات کشاورزی و اثرپذیری آن‌ها از قیمت‌های جهانی (مطالعه موردی برنج). پایان نامه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه فردوسی مشهد - دانشکده کشاورزی.

محمدرضایی، ر. ۱۳۷۴. نقش و اهمیت بازرگانی بین‌المللی برنج در توسعه اقتصاد ملی. رشت، سمینار شناخت استعدادهای بازرگانی اقتصادی استان گیلان. ۱۳۴-۱۲۶.

ویژگی‌ها، روش‌های اندازه‌گیری و حدود مجاز گندم (غلات). ۱۳۹۳. مرکز پژوهش‌های غلات گروه تحقیقاتی و آزمایشگاهی خرید و نگهداری غلات و فرآورده‌های آن.

FAO. 2019. PART II - RICE IN WORLD TRADE. <http://www.fao.org/3/Y4751E/y4751e03>.